

NOVI I OKOLICA NA STARIM KARTAMA, CRTEŽIMA I SLIKAMA

Stare karte, grafike, litografije, crteži, skice i u posljednjih stotinjak godina fotografije mogu ponekad biti vrlo dragocjeni povijesni izvori koji dopunjuju pa i korigiraju neke pisane dokumente. Likovni, odnosno slikovni prilozi, koji su se sačuvali, pomažu nam poglavito prilikom rekonstrukcije izgleda nekog krajolika, grada, utvrde ili važne javne zgrade, i to onda, kada se izgled više ili manje promijenio ili je, pak, sasvim nestao s lica zemlje.

Područje Novoga i okolice smješteno je vrlo povoljno, na izlazu plodnog Vinodola do mora, na pomorski prometnom Velebitskom kanalu, nasuprot Krka, na križištu prometnica koje su oduvijek prolazile uz obalu, odvajale se prema ostalim vinodolskim naseljima i šumom bogatom zaleđu. Zbog toga je ovaj kraj od najstarijih vremena bio nastavan, pogodan za razvoj svih oblika ljudske djelatnosti, a u pojedinim razdobljima duge povijesti bio je dobro naseljen i gospodarski razvijen. Povremeno je cvala trgovina i promet, razvijali su se obrti, poljoprivreda i stočarstvo kao npr. u rimskom i srednjovjekovnom razdoblju, a onda su dolazila stoljeća ratova, uništavanja i kriza kakva su npr. bila u vrijeme seobe naroda i stoljetne turske opasnosti. I u doba uspona i u doba opadanja i propadanja zbivali su se na ovom području značajni događaji koji su ostavljali traga u izgledu kraja i naselja kao i u sastavu i brojnosti pučanstva.

Ipak, u početku treba istaknuti da je broj slikovnih, vizualnih preostataka iz Novoga i okolice relativno malen, mnogo manji nego što ih se sačuvalo za susjedne gradove, np. za Senj, Bakar, Rijeku i dr. Razlog je tome što su ti gradovi i u prošlosti bili također upravna, vojnička i gospodarska središta pa su bili zanimljiviji nego uglavnom težački gradić kakav je bio Novi. Isto tako su krajevi pod upravom Vojne krajine bili uopće bolje opisani i orisani nego oni u rukama pojedinih feudalnih obitelji ili u sastavu civilne Hrvatske. Tako npr. u bečkom arhivu postoji na desetke crteža, slika ili tlocrta Senja, Petrinje, Karlovca i drugih krajiških utvrda i gradova, a ni jedan prikaz Novoga. Našli smo samo dvije karte područja između Senja i Novoga.

U ovom kratkom prilogu pokušat ćemo sabrati, opisati i objaviti većinu slikovnih vrela iz raznih izvora, kako onih nepoznatih, tako i onih slabije poznatih i zaboravljenih, pa i poznatijih, ako pridonose upotpunjavanju slike prošlosti novljanskog područja.

1. DVIJE NEPOZNATE KARTE

U bečkom Ratnom arhivu (Kriegsarchiv) pronašli smo dvije karte, rađene rukom u boji. Obje prikazuju dio obale, kopna i Krka i uski pojas

zaleđa od Novoga do Senja. Pretpostavljam da potječu iz 17. ili najkasnije prve polovice 18. stoljeća i, koliko znamo, nisu do sada publicirane. Prva od njih (slika 1) se naziva: Idealni plan ogulinske (krajliške) morske granice, od Novoga do Senja zajedno s lijevo i desno ležećim područjima.¹ U legendi karte su objašnjenja za granicu između Generalata (Vojne krajine) i civilne Hrvatske, zatim ceste, vojnička središta, kordonske pošte i mjerilo. Međa između novljanske i povilske općine bila je ujedno i granica između Vojne krajine i banske ili civilne Hrvatske, a išla je otprilike od rta sv. Magdalene na brdo Orljak (257 m). Iz karte vidimo da su najvažnija naselja, odnosno utvrde bili: Novi, Ledenice, Povile, Klenovica i Sv. Jakob, a od sakralnih objekata tu su: pavlinski samostan u Novom, sv. Juraj (između Novog i Ledenice), sv. Magdalena (kraj Povila), te sv. Ilija, sv. Helena (sv. Jelena, obje su crkve na cesti južno od Smokvice prema Senju). Pored sv. Jelene je »Altes kloster«, tj. stari samostan poviše Plavča drage. Zanimljivo je napomenuti da Zagoni nisu upisani, pa se postavlja pitanje da li su tada i postojali; da je Klenovica bila u brdima poviše današnje Gornje Klenovice, a na mjestu današnje Klenovice je bila Klenovička draga koja je služila i kao luka. Žrnovnica (Cherovnicza) se i tada nalazila u uvali kao idanas, a između Klenovičke drage i Sv. Jakoba nalazila su se dva naselja nazvana Gomile i Čardar (Cherdak). Prvo ime vjerojatno označava brdo, uzvisinu između današnje Klenovice i Smokvice, a drugo, tj. Čardak predstavlja, vjerojatno, današnju Smokvicu (gornju). Na krivoputskom području su upisani: Klarićevac, Veljunac, Veljun, Krivi Put, Vratnik i brdo Bisenjakovica ali kao Bisernakovica. Otočić sv. Marina ispred novljanske uvale Lišnja nazivao se tada Čaplen, a otočić sv. Antuna između Klenovice i Smokvice nosio je isto ime. Treba istaknuti da je ova karta rađena suprotno krtaografskim običajima da sjeverna strana bude gore, a južna dolje, pa se tako čini da je Novi južno od Senja, umjesto obratno.

Druga karta ovog područja (slika 2) nosi isti naziv,² ali po načinu i kvaliteti izrade možemo zaključiti da je nešto mlađa. I na njoj su označeni gotovo svi nazivi kao i na prvoj, ali su znatno izražajniiji i sjenčenja reljefa su rađena bolje i uočljivije. Očito je da nije precrtavana nego rađena na licu mjesta i od dobra kartografa. Razlike su u odnosu na prvu kartu sljedeće:

- upisano je posebno ledeničko i krmpotsko područje, jer su oba u ono vrijeme bila sjedišta dviju manjih vojničkih jedinica Vojne krajine,

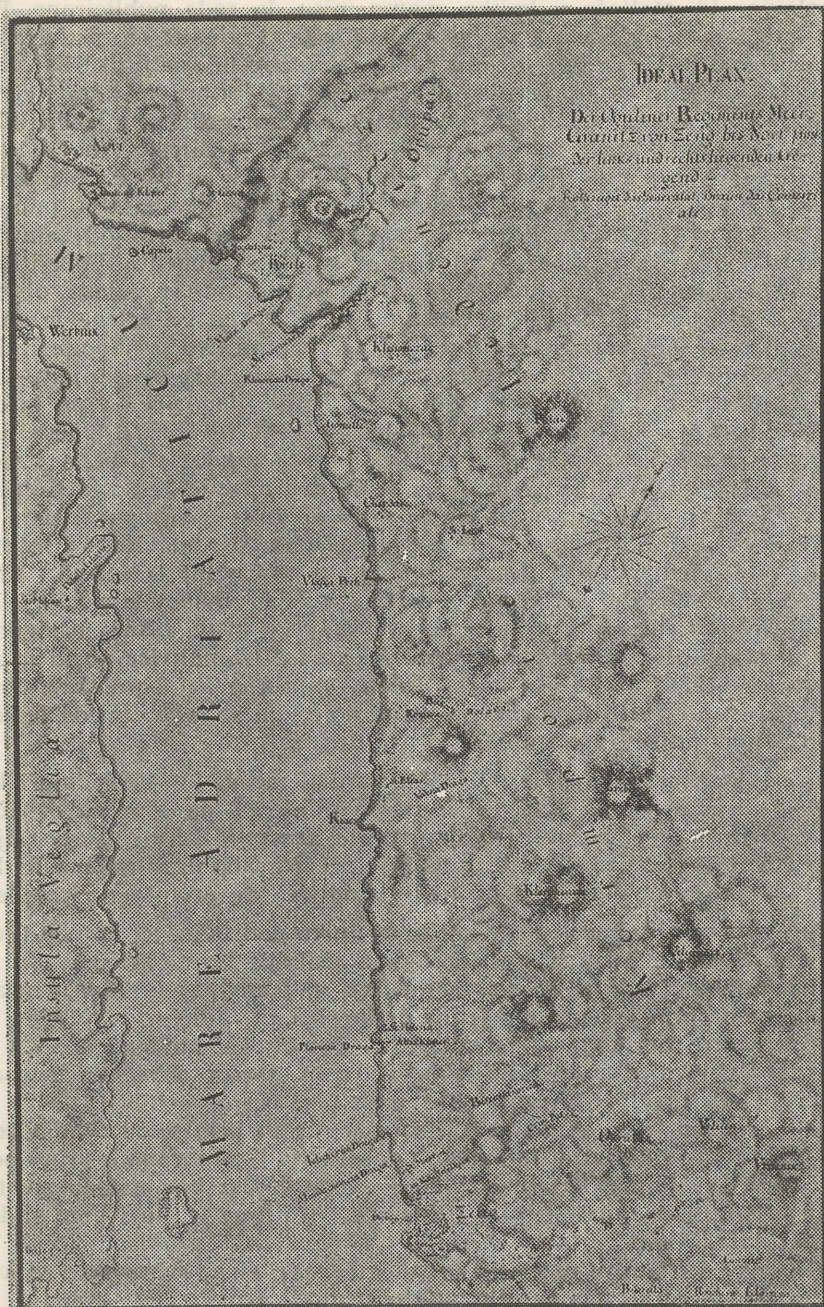
- Ledenička utvrda je upisana samo kao »Schloss«, tj. gradina, tvrđava, a u ledeničkom polju je ucrtana i jedna ponornica,

- Žrnovnica (Sernovnica) je upisana i kao rijeka, ponornica, ali i posebno kao Sernovnica porto, tj. luka. To nam govori da je ta prirodna uvala bila, vjerojatno, i uglavnom luka tog dijela Vojne krajine,

- Na obje karte označena je Vlaška peć, nešto južnije od Smokvice, a to nam govori da je karta nastala nakon doseljenja Krmpočana u prvoj polovici 17. stoljeća. Naime, Krmpočani zbog svoga stočarskog načina života i privređivanja, bili su tada nazivani i Vlasima. Po njima je, po svemu sudeći, ta pećina i dobila ime.

- Na ovoj karti nisu označeni također Zagoni, ali četiri oznake za kuće na tom mjestu govore da je naselje tada postojalo.

- Naselje Novi protezalo se tada i na istok i to znatno izvan gradskih zidina. Sjeverno od kaštela, prema području zvanom Šija bila je neka utvrda i naselje, pa možda i crkva; Bribirska obala bila je i tada naseljena,

Karta primorskog dijela Ogulinske pukovnije od Senja do Novoga iz 1773. godine

a Suha ričina ucrtana je kao stalna tekućica, što je, s obzirom na tadašnju pošumljenost bilo moguće.

— Povile su tada bile naselje u tri dijela od kojih je jedan bio sjeverno od današnjih Povila.

— Cesta i putova je ucrtano vrlo malo, ali i ono što postoji govori nam da one nisu išle uz more kao današnje, jer je more u ono doba bilo najbolji i najpravniji put. Glavni pristup s kopna, odnosno od Ogulina kao krajiškog središta, išao je smjerom Jasenak — Ledenice — Novi. Od Ledenica se odvajao put prema Povilama, te posebna, vjerojatno konjska putina prema Klenovici (tada u brdima), pa preko Omara, Luke i Alana na Krivi Put. Od Grujića ili Jurića se taj put spuštao na Sv. Jakob i prema današnjoj Ruci, te otprilike od Ruševa na Bile i Kozicu kroz tzv. Bukovi dolac. Od Kozice je cesta preko Sv. Ilije i Sv. Jelene išla uz more prema Senju kao i danas.

— Prema načinu kako je označena, ledenička tvrđava je bila najveća i najvažnija utvrđena točka čitavog ovog kraja.

— Nije nam jasno što predstavljaju nazivi kao npr. Orupail, Palak i Greben?

2. LEDENICE I LEDENIČKA UTVRDA

Danas samo hpa ruševina na dominantnom položaju iznad Novoga i Povila podsjeća da je tu nekada bilo značajno naselje i najveća utvrda između Trsata i Senja. Zato o Ledenicama E. Laszowski³ piše:

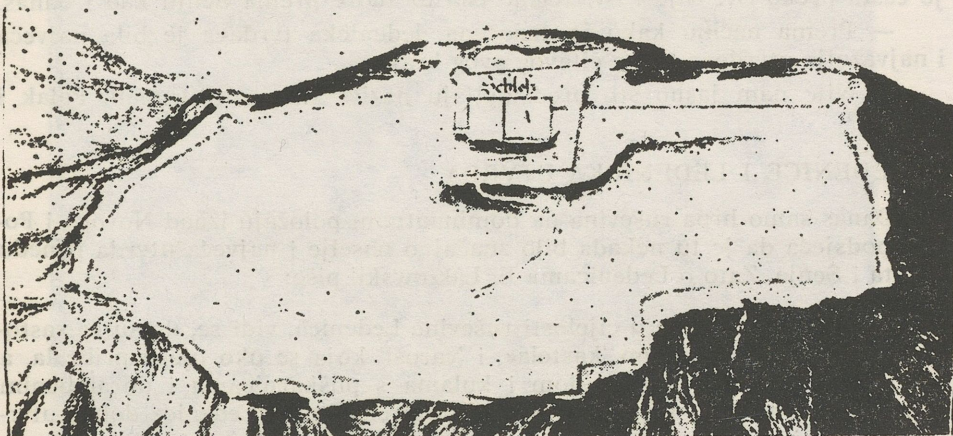
»Promotre li se u cijelosti ruševine Ledenica, vidi se, da su se sastojale od grada, dotično 'kastela«, i 'varoši' koja se oko njega pribrala, a sve to opasano jakim zidom i kulama s puškarnicama i obrambenim trijemovima. Za svoje su vrijeme bile prema tome Ledenice dobro utvrđeno mjesto, ne samo svojim položajem već i gradnjom. I doista će se vidjeti, da su Ledenice bile upravo ključ Vinodola, kako je nekoć Bihać bio ključ Hrvatske.«

Znanstvenici pretpostavljaju da su Ledenice vrlo staro naselje i da je pored njega prolazila rimska cesta od Trsata prema Senju. U srednjem vijeku tu je sjedište općine koja je pripadala vinodolskoj knežiji i od 1225. bile su u vlasti knezova Krčkih. U 13. stoljeću spominju se Ledenice nekoliko puta, a 1288. njihovi predstavnici sudjeluju u prihvaćanju Vinodolskog zakona u Novome. U početku 14. stoljeća prepiru se Novljani i Ledeničani oko međa, a nešto kasnije dobili su i neke senjske zemlje. U sredini 15. stoljeća spominju se prvi put žrnovnički mlinovi koji su pripadali Ledeničanima, a iz drugih izvora se vidi da su bili u ono vrijeme vrlo unosni.⁴

Kad su 1449. Frankopani dijelili svoja imanja, Ledenice su pripale knezu Dujmu iz loze Frankopana Slunjskih. Prvi put su Turci prodrli do Ledenica 1522, ali su bili suzbijeni. Kad je izumrla obitelj Frankopana Slunjskih (u drugoj polovici 16. stoljeća), došle su Ledenice u posjed kraljev i 1563. se spominju najprije 4 a zatim 16 vojnika koji su bili posada u tvrđavi. Od tada se za posjed Ledenica otimaju ostali Frankopani, Zrinski i krajiška uprava, a Turci sve češće prodiru prema moru preko Ledenica. Godine 1577. provalili su u grad, spalili ga i povelili dio stanovništva u ropstvo. Zatim je grad bolje opskrbljen vojskom i živežom i od tada, zajedno sa Senjom i Brinjem, služio kao glavna krajiška utvrda za ovaj dio Hrvatske. Ledeničani

su ratovali zajedno sa senjskim uskocima i sa svojim zapovjednikom Antu-
nom Ritterom sudjelovali 1596. u napadu na Klis.⁵

Godine 1600. kad je Ledenicama zapovijedao knez Martin Posedarski, napali su mletački plaćenici Ledenice, pa, iako nisu zauzeli grad, nanijeli su Ledeničanima veliku štetu. U idućih dvadesetak godina Ledeničani i Senjani ratuju protiv Mlečana koji 1614. opet napadaju Ledenice. Nakon toga je izbio i uskočki rat koji je završio raseljavanjem uskoča, pa i Ledeničana koji su 1618. zamijenjeni za njemačku posadu. Od tada su Ledenice izravno pripadale komandi Vojne krajine, a novljanski knez Nikola Frankopan Tržački uzalud je nastojao dokazati da su Ledenice njegove zajedno s Povilama, odnosno lukom Mala draga.

Prvi tlocrt ledeničke utvrde što ga je 1660. izradio M. Stier

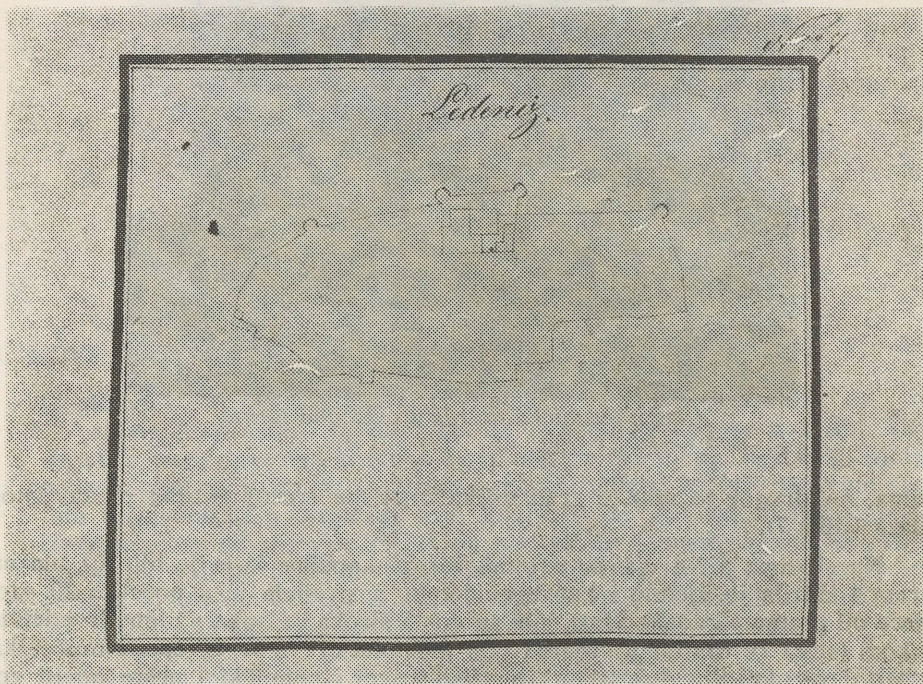
Godine 1657. bilo je u Ledenicama 17 momaka u posadi, 74 kuće i oko 100 muškaraca sposobnih za oružje. Tri godine kasnije došao je ovamo carski inženjer Martin Stier i izradio prvi tlocrt ledeničkog grada i utvrde. Kad su potkraj 17. stoljeća napokon protjerani Turci iz Like, preseljeni su preostali ledenički uskoci u Novi kraj Gospića. Od tada su Ledenice počele propadati i pustjeti i kao naselje i kao tvrđava. Ostalo je bez stanovništva i bez posade, jer se granica prema Turcima pomakla u dolinu Une i Ledenice su ostale u dubokoj pozadini. Od 1846. pripadale su Ledenice krmepotskoj kumpaniji koja je uskoro imala sjedište u Krivom Putu, a čitav kraj osim Novoga bio je u ogulinskoj pukovnji (regimenti) sve do ukinuća krajine i njenog sjedinjenja s Hrvatskom 1881. godine. Od 1827, kad je ukinuta župna crkva u Ledenicama, Ledeničani su potpadali pod župu sv. Jakova. Kasnije je izgrađena nova crkva u naselju Ledenice u dolini, tamo je premješteno i staro zvono iz 15. stoljeća i obnovljena župa, pa i općina pod koju su između dva rata spadali i Krmpočani.

Crtež M. Stiera iz 1660. godine (slika 3)⁶ i tlocrt Ledenica (slika 4) koje smo pronašli u bečkom Ratnom arhivu⁷ potvrđuju da su Ledenice bile prostrana, dobro položena, čvrsta i teško osvojiva tvrđava. Spomenuti E. Laszowski o njoj piše:

»Iznad sela na oštru komenitu brijegu stoje razvaline starih Ledenica. Oko gradine se same (kastela) poređala sa zapada, sjevera i juga ruševine kuća stare ledeničke varoši. Oko cijeloga se mjesta pružao kameni zid, koji se još i danas (tj. 1921. godine) dobro razabire.«⁸ Zatim isti autor piše:

»Sam je grad stajao na najvišoj točki cijeloga terena. U sredini je bila jaka četverouglasta kula, a naokolo zid sa dvije polukružne kule na vanjskoj strani, koje su ujedno bile uglovi gradskih utvrda. Ulaz je u grad bio sa strane mjesta (tj. sela Ledenica, D. P.), a do njega se pružao jak bastion. Još se razaznaju unutarnji zidovi, koji su dijelili pojedine prostorije. U gradskom je dvorištu bila cisterna.«⁹

Osim E. Laszowskoga za ovaj kraj se zanimao i poznati hrvatski muzeolog, konzervator i pisac-popularizator naše kulturne baštine, prof. Đuro Szabo. Bio je neko vrijeme profesor u Senju, a zatim od 1911. i tajnik Zemaljskog povjerenstva za očuvanje spomenika u Hrvatskoj i Slavoniji.¹⁰ Napisao je nekoliko vrijednih knjiga a posebice Srednjovječne gradove u Hrvatskoj i Slavoniji (1920),¹¹ pisao je o ruševini Loparu kraj Novoga¹² i

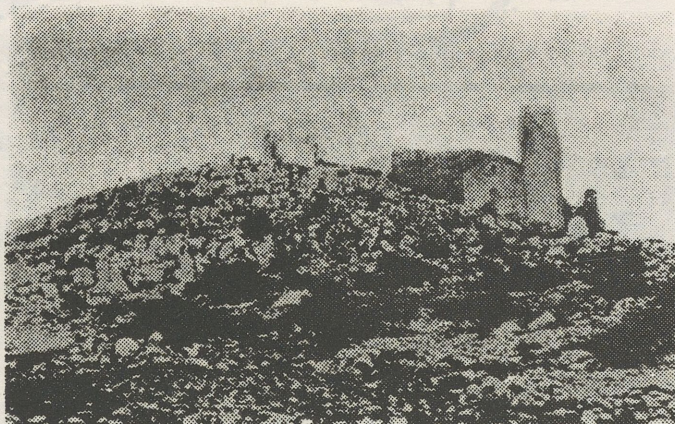

Tlocrt Ledenica iz Bečkog ratnog arhiva

ostavio neobjavljeni rukopis Novome i okolici.¹³ Szabo je u ostavštini Dušana Plavšića, koja se čuva u Arhivu Hrvatske u Zagrebu, ostavio i više slika i crteža o ovom kraju.¹⁴ Snimljene su o početku 20. stoljeća do 1918. godine. Na prvoj (slika 5) vidi se čitava ruševina grada Ledenica s vanjskim zido-

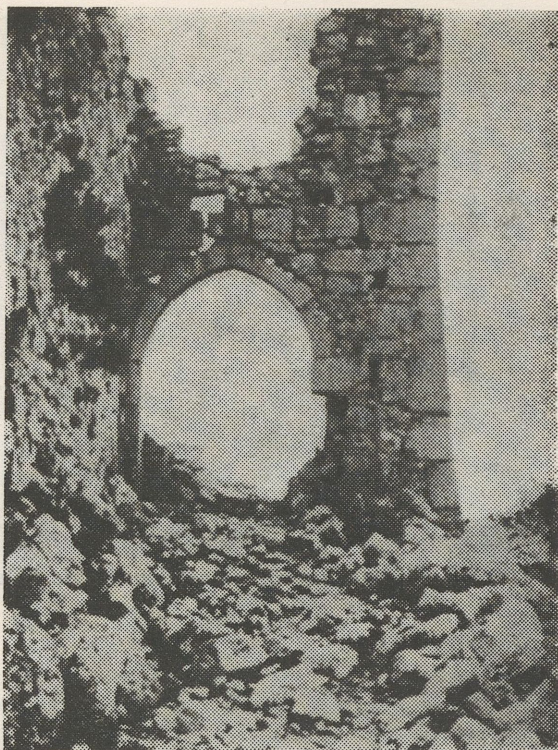
Ruševine ledeničke utvrde u početku 20. stoljeća

Ulaz u ledeničku utvrdu s ostacima tornja

vima, na drugoj je ulaz u grad (slika 6), a na trećoj gotički portal istog ulaza (slika 7).

Na slikama 5 i 6 vidi se ostatak tornja kapelice koja je bila uz ulazna vrata i služila je ujedno i kao branič-kula, a stradala je u početku 20. stoljeća od groma. Gradska vrata bila su dosta široka i visoka s lijepo izvedenim lukom (slika 7). Unutar utvrđenja bila je župna crkva sv. Stjepana mučenika u kojoj se ukrštaju dva stila, srednjovjekovni romanički i nešto noviji gotički. Posljednji put je crkva dograđivana 1680. godine što svjedoči i natpis na sakristiji koji glasi 16 · S + G · 80. Još u početku ovoga stoljeća crkva i ruševine Ledenica su bile prilično ušćuvane, pa je bilo pokušaja da se taj vrijedni građevinski i povijesni objekt sačuva i obnovi (M. Pilar, 1911), ali na žalost od toga nije bilo ništa i Ledenice su do danas postale prava ruševina čiji kamen i ostaci zidina izazivaju mnoga pitanja, ali i skrivaju mnoge tajne prošlosti.¹⁵

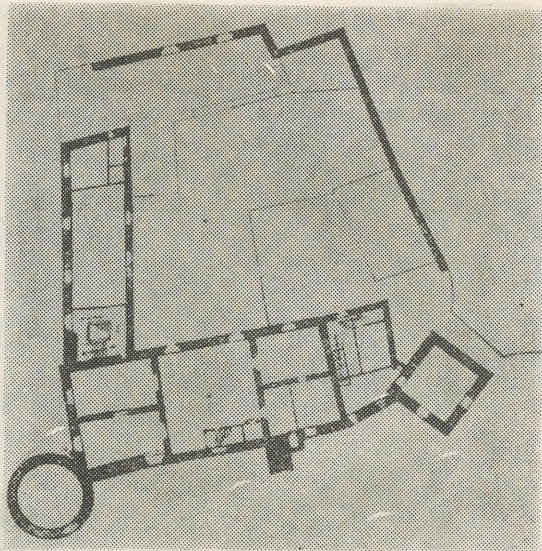
Gotički portal ledeničke utvrde

3. NOVI I NJEGOVE UTVRDE

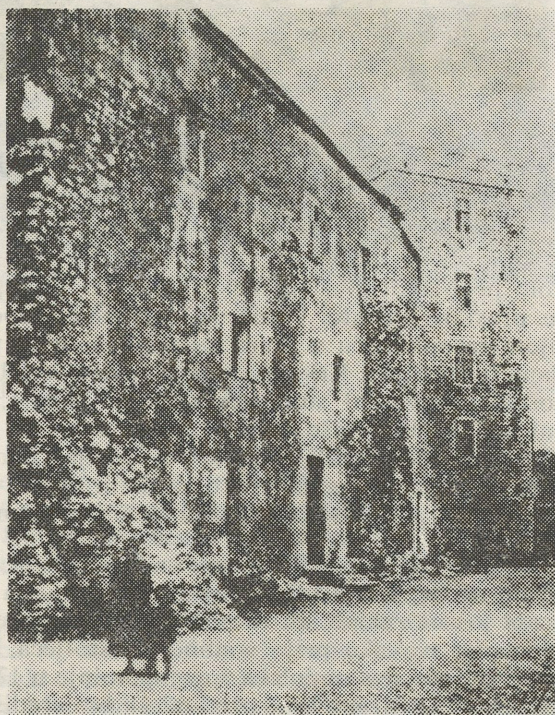
U spomenutom neobjavljenom rukopisu Đ. Szabo je napisao:

»Novi je prastaro mjesto. Položeno neobično lijepo u kraju, koji se ističe svojom raznolikošću u svem našem Primorju; tu debelo more, onamo iskidane hridi otoka Krka, tamo gol golcati Velebit sa svom svojom masivnošću, u pozadini sura klisurina do klisure, a oko samoga Novoga zeleni se sve više i više, pa kad zađeš u zaleđe mjesta eto te u Vinodolu, koji sa obiljem rašća čini, te zaboravljaš barem na mahove, da si u krševitom Primorju, gdje preko razdrtih pećina urla bura, gdje još jedini kuš prikriva milostivo strašnu golotinju kamena.«¹⁶

Ime Novi očito govori da je negdje u neposrednoj blizini bio neki »Stari« grad ili naselje. Da li na Ospi, u uvali Lišanji ili u Loparu, pa možda i negdje drugdje? To za sada još ne znamo, ali se pouzdano zna da je Novi kao grad i utvrda (kaštel) nastao svakako prije sredine 13. stoljeća kao, vjerojatno, frankopanski grad. Prvi put se vinodolska župa spominje u 12. stoljeću i tada je, po svemu sudeći, Novi i njegov grad-prethodnik bio središte bogate župe. Društveni, politički i kulturni razvoj toga kraja u ranosrednjovjekovnom razdoblju potvrđuje i poznati Vinodolski zakonik iz 1288. koga je mogla

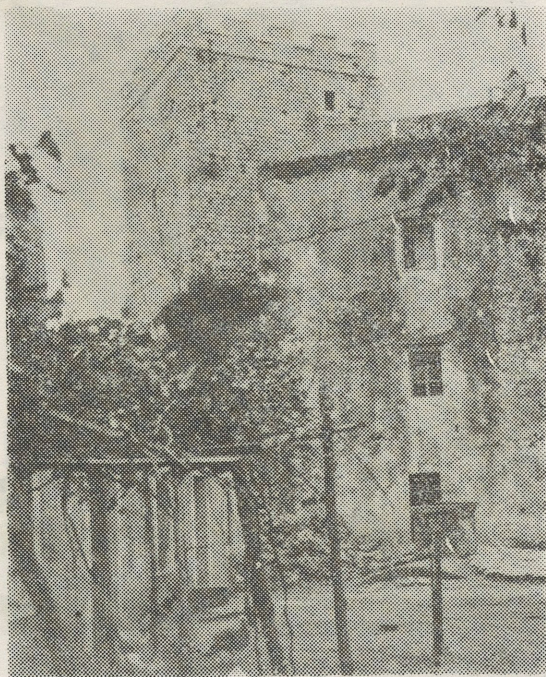
Tlocrt novljanske utvrde s kaštelom i obje kule

*»Kvadrac« u Novom
s nerestauriranim južnim zidom kaštela*

stvoriti samo gospodarski i duševno bogata sredina nakon stoljetnog razvoja običajnog prava kojeg je nametnuo život.

Novi je pripadao raznim gospodarima. I Frankopanima i Zrinskim pa i drugim, raznim biskupijama i vladarima. Napadali su ga i s kopna i s mora. Rušili neprijatelji u doba tursko-mletačke opasnosti, a dokrajčili domaći, njegovi stanovnici i zadržali samo jednu kulu od čitave utvrde, ali tako neznalački restauriranu da gotovo i ne sliči prvotnom izgledu (kula »kvadrac«).¹⁷ Tlocrt grada u Novom govori nam da je u prošlosti morao izgledati lijepo i prostrano (slika 8).⁸ Ako uzmemo obnovljenu kulu »kvadrac« kao polazište, onda ćemo vidjeti da se u smjeru današnje luke protezao debeli gradski zid s prozorima i puškarnicama sve do tzv. okrugle kule koja je branila »vela vrata« na ulazu u grad. Nasuprot tim kulama i zidu između

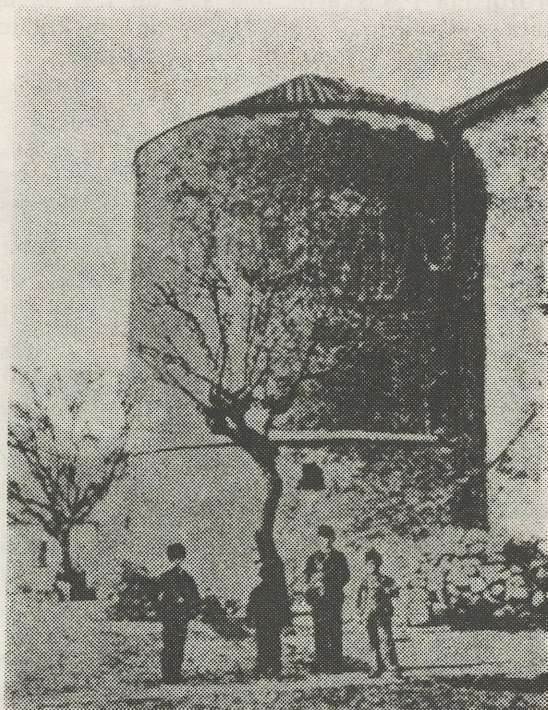

»Kvadrac« s unutarnje strane prije konačnog preuređenja

njih je stajao unutarnji zid koji je zatvarao na četiri dijela razdijeljeni gradski kaštel, a u produžetku, rubom uzvisine u smjeru današnje crkve, odnosno Bribira, bili su također zidovi koji su pačetrovinasto zatvarali dio utvrde i branili pristup od mora. Sa sjeverozapada nalazili su se također zidovi koji su zatvarali pristup od Vinodola. Dvije Szabove slike s početka 20. stoljeća pokazuju kako je izgledao »kvadrac« nakon pregradnje, proširivanja prozora i dozidavanja gornjeg vijenca. Prva (slika 9) je snimljena sa zapadne strane, od mora u vrijeme dok još zidina gradskog bedema nije bila restaurirana, a druga (slika 10) je učinjena s unutarnje strane, dok su se

uz »kvadrac« još nalazile kuće i dvorišta. Sačuvala se i snimka okrugle kule s kraja 19. stoljeća (slika 11). Bila je vrlo slična nekim senjskim kulama. Laszowski o njoj piše:

»Do početka devedesetih godina 19. st. stajala je još jedna omašna okrugla kula na jugozapadnom uglu grada. Prizemlje je bilo izvana odijeljeno od gornjega kata klesanim kamenim pascem. Kula je bila visoka kao i sam grad, dolje su bili otvori za topove, a gore oвеći prozori.«

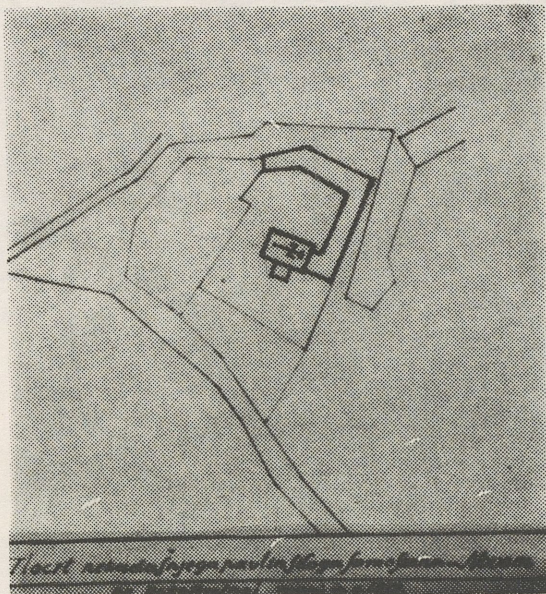

Porušena okrugla kula novljanskog kaštela

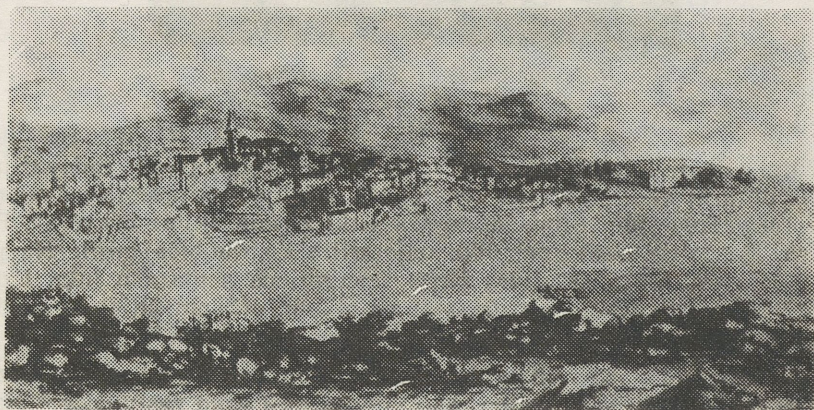
Opadanje i rušenje novljanske tvrđave počinje 1615. kad su ga u uskočkom ratu poharali i popalili Mlečani. Kasnije je grad obnovio knez Nikola Frankopan, ali je nakon sloma Zrinskih i Frankopana 1670/71. i Novi promijenio gospodare i počeo nazadovati. Opljačkali su ga predstavnici carskog povjerenstva, pa krajišnici, Senjani i Ledeničani. Godine 1750. grad i okolicu je zadesio jak potres, a 1761. je novi vlasnik, Bankovna administracija Vojvodine Kranjske i austrijskog primorja sa sjedištem u Ljubljani predložila da se dvije trećine novljanskog grada poruše, jer će, navodno, jedna trećina grada biti dovoljna za kaštelanov stan. Branik ispred glavne kule srušen je negdje u polovici 19. stoljeća, »vela vrata« su odstranjena 1875. godine, a preuređenje »kvadraca« počelo je 1893. godine.¹⁹ Ako se tome doda da je

u međuvremenu srušeno nekoliko crkava, npr. sv. Marije na Ospu, te susjedni pavlinski samostan i Lopar, onda možemo zaključiti da je Novi jedan od rijetkih primorskih gradova koji nije svoje stare građevine znao ušćuvati.

Od spomenutog pavlinskog samostana na Ospu koji je ucrtan u karte o kojima smo na početku ovoga članka govorili, uspjeli smo pronaći samo jedan tlocrt koji je napravljen prema katastralnoj mapi iz godine 1852. (slika 12).²⁰ Isto tako smo našli i slabo poznatu sliku (crtež) Novoga iz 1821.

*Tlocrt srušenog pavlinskog samostana
u Novom*

Crtež Novoga iz 1821. godine

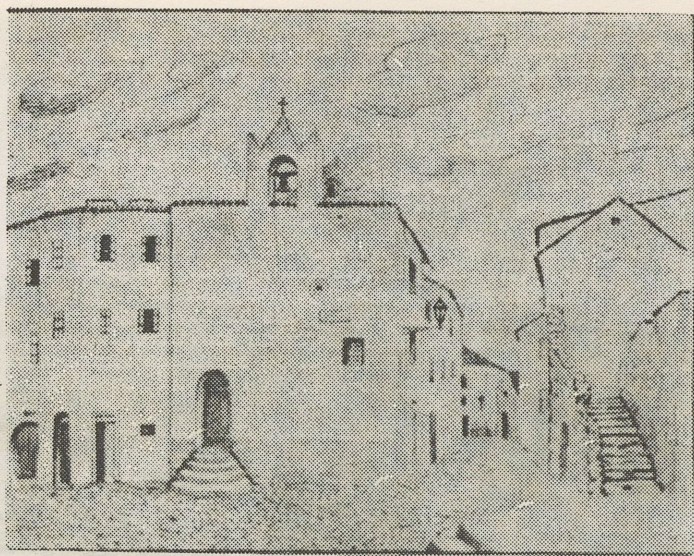
koja je, prema mom mišljenju, najstarija ilustracija Novoga u razdoblju prije otkrivanja fotografije (slika 13).²¹ Povećavanjem pojedinih dijelova može se ustvrditi da je crtež realan, te da se na njemu vidi i zapušteni pavlinski samostan, Lopar i neka građevina na otočiću sv. Marina. Isto tako postoji slika crkve sv. Marije na Ospu kad je već ostala bez zidova (slika 14),²² a vrijedni poštovatelj novljanskih starina, Đuro Szabo, ostavio nam je također sliku i vlastoručni crtež srušene crkve sv. Fabijana i Sebastijana koja se nalazila na mjestu današnjeg zvonika stolne crkve (slika 15).²³

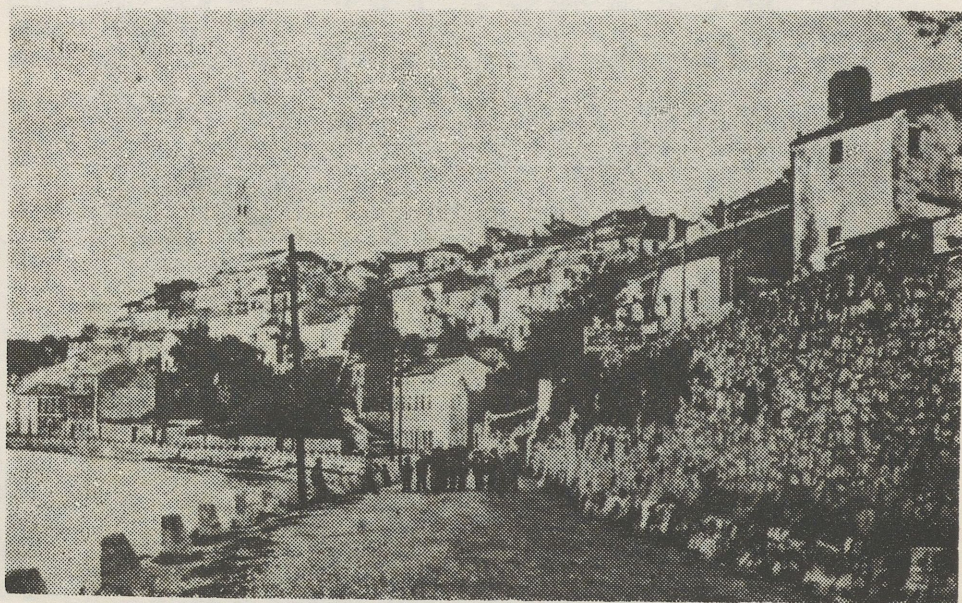
Ruševine crkve sv. Marije u Novom

Brojni slikari i fotografi uzeli su Novi kao metu svojih radova, pa su tako već potkraj 19. i u početku 20. stoljeća snimljene brojne fotografije i izrađene razglednice na kojima dominira vitki zvonik stolne crkve sv. Filipa i Jakova. Donosimo samo nekoliko najstarijih i najuobičajenijih. Na prvoj (slika 16) je već klasična vizura Novoga snimljena s ulaza u luku i druga (slika 17) sa spomenutim novljanskim zvonikom, crkvom, dijelom gradskog bedema i vijencem četverokutnog »kvadraca« u pozadini.²⁴

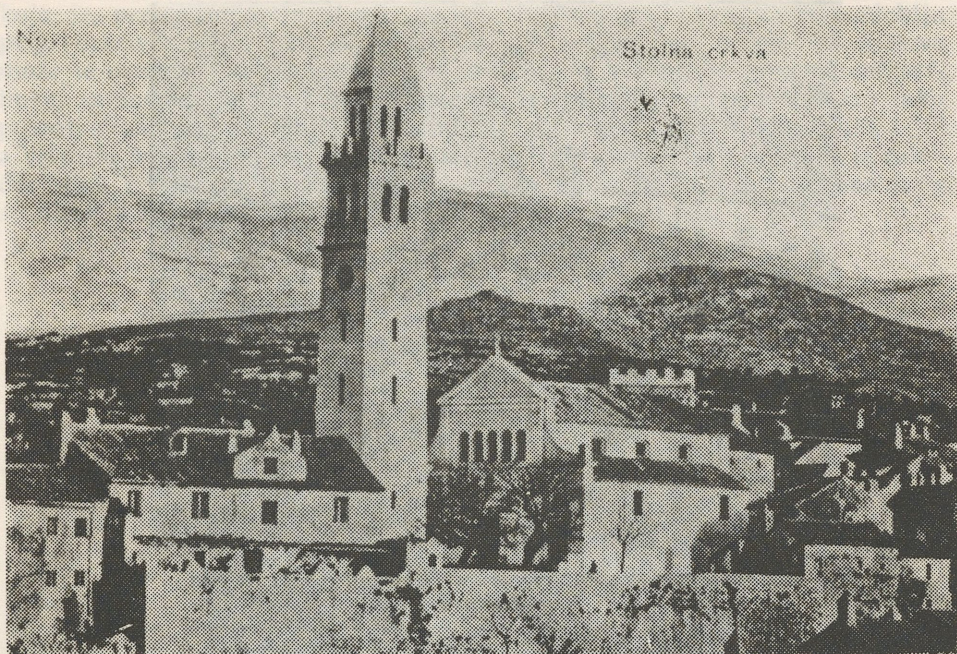
U Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu postoji zbirka razglednica u kojoj je Novi vrlo obilno, kao rijetko koji grad zastupljen.²⁵ Najstarije su s kraja 19. stoljeća, a sve brojnije iz početka 20. Izabrali smo četiri

*Szabov crtež srušene crkve sv. Fabijana i Sebastijana
u Novom*

Pogled na Novi s početka 20. stoljeća

Novi nakon izgradnje zvonika stolne crkve

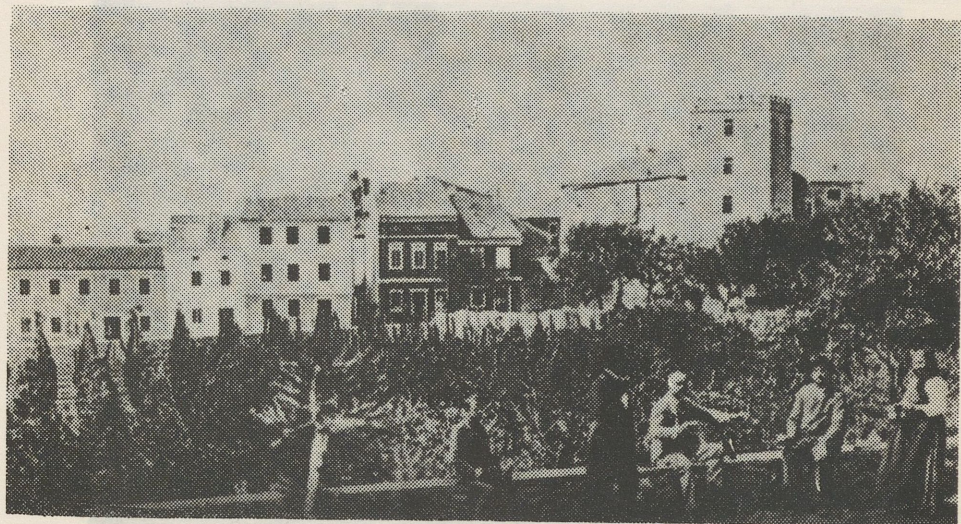

Novljanska luka u početku 20. stoljeća

Novljani na trgu

najkarakterističnije snimke iz toga razdoblja, jer one najviše govore, ne samo o gradu Novom, nego i o izgledu i nošnji njegovih tadašnjih stanovnika. Prva (slika 18) snimljena je prije izgradnje crkvenog zvonika i pokazuje prilično živ promet jedrenjaka u luci (sa ženama kao veslačicama u čamcima),²⁶ druga (slika 19) snimljena je na glavnom novljanskom trgu i u prvom planu su također građani, muškarci u građanskim odijelima;²⁷ treća (slika

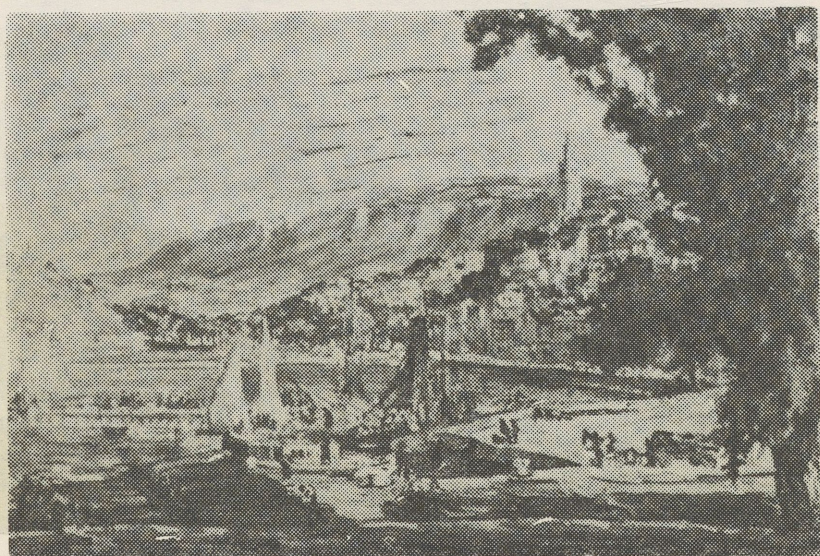

Novi 1906. godine

Gostionica »Slavulj« u Novom

20) daje pogled na središte grada s kulom »kvadrac« i nerestauriranim dijelom gradskog zida,²⁸ a četvrta (slika 21) pokazuje i danas postojeću gostionicu »Slavulj« sa skupinom građana u vrijeme kad se već u Novom pomalo razvija turizam i ugostiteljstvo.²⁹ Spomenuli smo također i slikarske motive Novoga,

Novi na jednom od crteža Klementa Crnčića

pa donosimo i jedan rad Klementa Crnčića (slika 22) s neuređenom lukom u prvom planu koji je ujedno služio i kao razglednica.³⁰

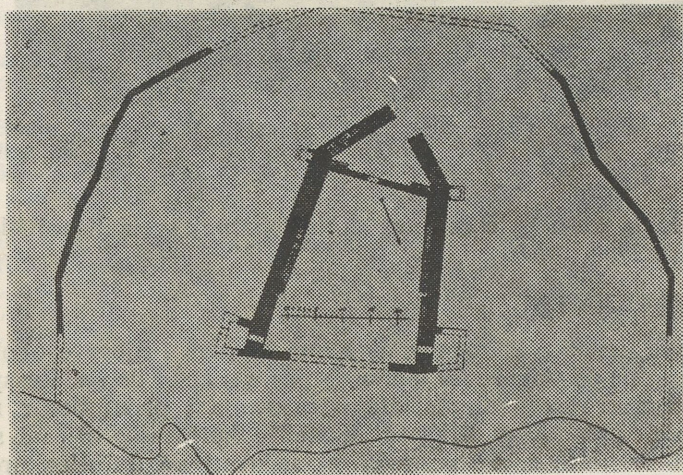
4. RUŠEVINE LOPARA KRAJ NOVOGA

Neposredno uz obalu prema Senju, nasuprot otočiću sv. Marina, vide se i danas ostaci staroga Lopara. Još uvijek se ne zna da li je to ostatak rimskog naselja, srednjovjekovne utvrde ili nekoga većega skladišta. Zbog toga ćemo navesti što o tome misli njegov najbolji poznavatelj profesor Đuro Szabo u spomenutom neobjavljenom rukopisu:

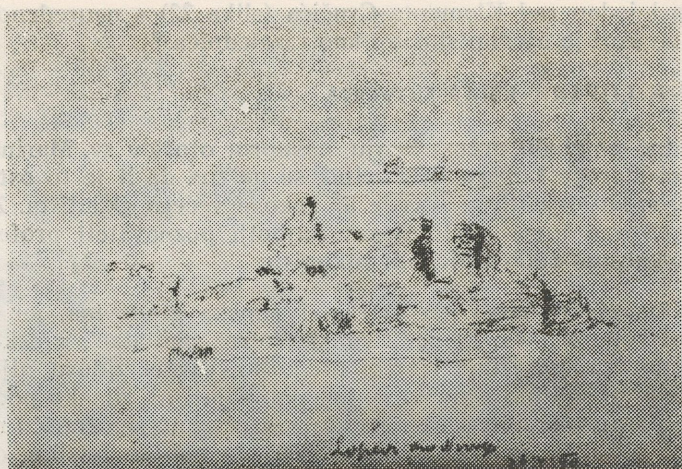
»Većina pisaca misli, da je Lopar rimska građevina, jer se doista na terenu Lopara našlo komada rimske 'terre sigillatae', rimskog stakla, rimskih novaca, pa jedan rimski uteg. No, sastav zidova nije nipošto takav, da bi apsolutno sigurno smjeli pomišljati na rimsko podrijetlo te građevine, a ni maz zidova ne upućuje nas sa svom sigurnošću na rimsko doba, već pokazuje više na srednji vijek. Ja napose mislim, da je najvjerojatnije, da je Lopar... srednjovječno utvrđeno pristanište učinjeno ponajprije u vojničke svrhe na mjestu, gdje su se dvije ceste križale, a uz to je služilo kao stovarište robe.«³¹

Sačuvani tlocrt Lopara koji se sastoji od jednog većeg nepravilnog četverokuta i manjeg nezatvorenog trokuta³² također zbunjuje istraživače i građevinske stručnjake (slika 23). Vanjski dio trokuta okrenut je prema cesti, a suprotni dio četverokuta gleda prema moru. Na toj strani bile su i dvije četverokutne kule, a na sastavcima četverokuta i trokuta po dva izbočena trijema. Unutrašnjost vjerojatno nije bila nikad nadstrožena. Okolo utvrde bio je zid u obliku potkove, s tim da je prema obali bila praznina.

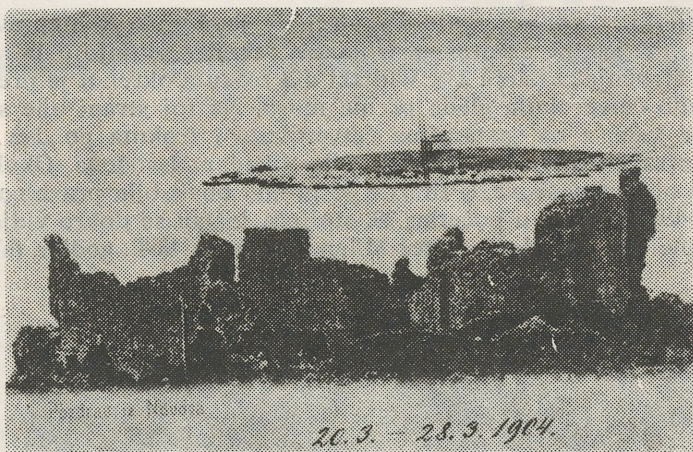
Potkraj 19, odnosno u početku 20. stoljeća još su se dobro vidjeli zidovi i kule. O tome nam svjedoči i crtež Milana Šenoe iz 1890. godine (slika 24),³³

Tlocrt loparske građevine

Loparske ruševine na crtežu Milana Senoe iz 1890. godine

Ostaci Lopara s otočićem sv. Marina ispred Novoga

te razglednica iz 1904. koja se čuva u Nacionalnoj sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu (slika 25).³⁴

UMJESTO ZAKLJUČKA

Ovaj kraći prilog o slikovnim ostacima Novoga i njegove okolice pisan je s namjerom da se pokaže na jednom mjestu s čime do sada raspolažemo, ali isto tako da se potaknu daljnja istraživanja i prikupljanje nepoznate građe, te da se ustanovi u kakvom su stanju kulturno-povijesni spomenici danas, da li se nešto može obnoviti ili sačuvati od daljnjeg propadanja. Nismo ovdje obradili Bribir, a isto tako nismo govorili o još nekim spo-

menutim građevinama u Novom niti upotrijebili sve slikovne priloge kojima raspolažemo. Zato bi trebalo uskoro objaviti navedeni tekst Đure Szaboa i ilustrirati ga preostalim fotografijama i crtežima. No o tome u idućem Vinodolskom zborniku.³⁵

BILJEŠKE

¹ Bečki ratni arhiv, zbirka karata, br. B IX C 884.

² Isto, br. 948 iz 1773. godine.

³ E. Laszowski, Gorski kotar i Vinodol, Zagreb 1923, str. 268.

⁴ Usp. o tome i Đ. Szabo, Srednjovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji, Zagreb 1920, str. 189—190.

⁵ E. Laszowski, n. dj., str. 275. Bio je to djed Pavla Rittera Vitezovića Senjanina.

⁶ Preuzet iz Laszowskog, n. dj., str. 267.

⁷ Bečki ratni arhiv, Gl. 220/1, karte 7 iz 1660/64. gog.

⁸ E. Laszowski, isto, str. 266.

⁹ Isto.

¹⁰ Vidi o njemu u Enciklopediji likovnih umjetnosti, Zagreb 1966, sv. 4, str. 357—358 te bibliografiju radova u njegovoj knjizi Hrvatsko zagorje, Zagreb, s. a. gdje se nalazi također biografija i opis rada.

¹¹ U poglavlju »Srednjovječni gradovi u modruško-riječkoj županiji« opisao je i novljansko područje (str. 182—190).

¹² »Jutarnji list«, br. 8950 od 24. prosinca 1936. (Lopar kod Novoga u Hrvatskom primorju).

¹³ Rukopis je napisan 1918. godine i iz nepoznatih razloga nije bio objavljen.

¹⁴ Arhiv Hrvatske Zagreb, Akvizicija Dušana Plavšića, kut. br. 28. Dušan Plavšić bio je kulturni radnik, pisac o povijesti umjetnosti u nas, političar i poduzetnik. Bio je neko vrijeme zamjenik ministra financija stare Jugoslavije i zainteresiran za razvoj turizma i financiranje nekih pothvata u Hrvatskom primorju. U njegovoj akviziciji koja obuhvaća pedesetak kutija našao se i spomenuti rukopis Đ. Szaboa (kut. 39), te podaci o ciglani u Vinodolu (kut. 19), slika Mažuranićeve kuće (kut. 49) i drugo.

¹⁵ Usp. o tome nav. djela Laszovskog i Szaboa. Martin Pilar (1861—1942) bio je poznati arhitekt, a bavio se posebno starim graditeljstvom, narodnom arhitekturom i sl.

¹⁶ Arhiv Hrvatske, Akvizicija Plavšić, kut. 39, str. 1.

¹⁷ O neuspjehom restauriranju govore na spomenutim mjestima Laszowski i Szabo, a u Likovnoj enciklopediji, br. 3, str. 564 također stoji podatak o »neuspjehoj restauraciji« kule »kvadrac«.

¹⁸ Tlocrt je preuzet iz knjige Đ. Szaboa, Srednjovječni gradovi..., str. 191.

¹⁹ Usp. Laszowski, n. dj., str. 234.

²⁰ Đ. Szabo, Novi (neobjavljena zbirka fotografija) u Akviziciji Plavšić, Arhiv Hrvatske, kut. 28.

²¹ Akvizicija Plavšić, kut. 41.

²² Isto kao bilj. 20.

²³ Isto.

²⁴ Arhiv Hrvatske, Grafička zbirka, Gradovi.

²⁵ Grafička zbirka NSB.

²⁶ Isto, god. 1906.

²⁷ Isto, god. 1922.

²⁸ Isto, god. 1907.

²⁹ Isto, god. 1904.

³⁰ Isto, najkasnije 1935.

³¹ Đ. Szabo, n. dj., str. 4.

³² Isti, Srednjovječni gradovi..., str. 193.

³³ Isti, kao i bilj. 20.

³⁴ Grafička zbirka NSB.

³⁵ Szabov tekst sam prepisao i redigirao i zajedno s preostalim slikama priredio za eventualni tisak.